

Bogusław Kochaniewicz

"Qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine" w komentarzach Symbolu wiary św. Piotra Chryzologa

---

Salvatoris Mater 10/4, 77-96

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiele studiów poświęconych osobie, kazaniom, jak i wielu aspektom doktryny św. Piotra Chryzologa świadczy o zainteresowaniu badaczy postacią Biskupa Rawenny. Większość publikacji została poświęcona krytycznej analizie źródeł. Obok opracowań Alejandro Olivara, sławnego eksperta w tej dziedzinie¹, należy wymienić również prace J.H. Baxtera², D. De Bruyne³, E. Dekkersa⁴ oraz V. Zangary⁵.

Niektóre z opracowań poświęconych teologii Piotra z Rawenny mają charakter syntetyzujący⁶, pozostałe zaś dotyczą specyficznych kwestii z zakresu egzegezy biblijnej⁷, chrystologii⁸, eklezjologii⁹, mariologii¹⁰, eschatologii¹¹, teologii moralnej¹², teologii pastoralnej¹³, liturgii¹⁴. Pomimo wymienionych opracowań pozostaje jeszcze wiele kwestii oczekujących na opracowanie naukowe. Jednym z nich jest Symbol wiary Kościoła w Rawennie, który pojawia się w kazaniach biskupa Piotra. Nie istnieją monograficzne opracowania tematu. Zagadnienie Symbolu Kościoła z Rawenny znajduje się w opracowaniach dotyczących historii *Credo*. Publikacje A. Hahna¹⁵ czy F. Kattenbuscha¹⁶, pomimo że dokonały rekonstrukcji Symbolu z Rawenny w oparciu o stare edycje kazań Piotra Złotosłowego, to jednak nie poświęcają mu wiele miejsca.

Mogłoby się wydawać, że fragment dysertacji doktorskiej Rolando Ladino uwzględni tę kwestię w znacznie szerszym kontekście¹⁷. Niestety, analiza pracy pozwoliła ujawnić, że autor w większości opierał się na opracowaniach dotyczących chrztu w epoce antyku chrześcijańskiego, natomiast w niewielkim stopniu dokonał analizy kazań Piotra Chryzologa.

Bogusław Kochaniewicz OP

*Qui natus est
de Spiritu Sancto
ex Maria Virgine*
w komentarzach
Symbolu wiary
św. Piotra Chryzologa

SALVATORIS MATER
10(2008) nr 4, 77-96

¹ A. OLIVAR, *San Pedro Crisólogo y la solemnidad „In medio Pentecostes” (un sermón restituído al Crisólogo)*, „Ephemerides Liturgicae” 63(1949) 389-399; TENZE, *Deux sermons restitués à saint Pierre Chrysologue*, „Revue Bénédictine” 59(1949) 114-136; TENZE, *Der hl. Petrus Chrysologus als Verfasser der pseudo-augustinischen Predigten Mai 30,31 und 99 (§ 2-3)*, w: *Colligere Fragmenta. Festschrift Alban Dold zum 70 Geburtstag am 7.7.1952*, Beuron 1952, 113-123; TENZE, *Sobre un sermón de Epiphania y un fragmento de sermón de Navidad atribuidos erróneamente a san Pedro Crisólogo*, „Ephemerides Liturgicae” 67(1953) 129-137; TENZE, *Clavis S. Petri Chrysologi*, „Sacris Erudiri” 6(1954) 327-342; TENZE, *Sobre el „capitulare lectionum” del codice Vat. Reg. Lat. 9*, „Ephemerides Liturgicae” 74(1960) 393-408; TENZE, *Los sermones de san Pedro Crisólogo. Estudio critico*, Montserrat 1962;

Dlatego niniejsze opracowanie ma na celu nie tylko dokonanie rekonstrukcji *Credo* Kościoła z Rawenny w V stuleciu, w oparciu o najnowsze edycje krytyczne kazań, lecz również, analizując treść kazań Chryzologa, odpowiedzieć na pytanie: w jaki sposób rozumiał i jak komentował Biskup Rawenny formułę: *qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine*. Aby jednak dokonać analizy kazań św. Piotra Chryzologa, najpierw należy poznać osobę biskupa Rawenny.

1. Życie św. Piotra Chryzologa, pierwszego arcybiskupa Rawenny

1.1. Piotr Chryzolog

Ponieważ nie mamy wielu wiarygodnych informacji na temat św. Piotra Chryzologa, jego osoba i życie pozostają owiane tajemnicą. O imieniu Biskupa Rawenny dowiadujemy się z kazania 175, wygło-

---

TENZE, *Die Textüberlieferung der Predigten des Petrus Chrysologus*, w: *Texte und Textkritik. Eine Aufsatzsammlung*, hrsg. von Dummler Jürgen: *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur CXXXIII*, Berlin 1987, 469-487; TENZE, *Nachträgliche Bemerkungen zur kritischen Ausgabe der Predigten des Petrus Chrysologus*, w: *Eulogia. Mélanges offerts à Antoon A.R. Bastiaensen à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire*, Steenbrugis 1991, 223-236; TENZE, *Les exordes des sermons de saint Pierre Chrysologue*, „Revue Bénédictine” 104(1994) 88-105.

² J. H. BAXTER, *The homilies of St. Peter Chrysologus*, „The Journal of Theological Studies” 22(1921) 250-258.

³ D. de BRUYNE, *Nouveaux sermons de saint Pierre Chrysologue*, „The Journal of Theological Studies” 29(1928) 362-368.

⁴ E. DEKKERS, *Clavis Patrum Latinorum*, „Sacris Erudiri” 3(1961) 58-62.

⁵ V. ZANGARA, *I silenzi nella predicazione di Pietro Crisologo*, „Rivista di Storia e Letteratura Religiosa” 32(1996) 225-268.

⁶ C. JENKINS, *Aspects of the Theology of St. Peter Chrysologus*, „The Church Quarterly Review” 103(1927) 233-259; E. SCHILTZ, *Un trésor oublié. St. Pierre Chrysologue comme théologien*, „Nouvelle Revue Théologique” 55(1928) 265-276.

⁷ A. OLIVAR, *Els principis exegetics de sant Pere Crisòleg*, w: *Miscellanea biblica B. Ubach*, Montserrat 1953, 413-437; C. SCIMÈ, *L'esegesi di san Pietro Crisologo sui Salmi*, Roma 1992.

⁸ G. SESSA, *La dottrina cristologica di san Pietro Crisologo*, Pozzuoli 1944; R.H. Mc GLYNN, *The Incarnation in the sermons of Saint Peter Chrysologus*, Chicago 1956; A. OLIVAR, *Sobre la cristología de san Pedro Crisólogo*, „Bessarione” 4(1985) 95-106; R. BENERICETTI, *La cristologia di s. Pier Crisologo*, Roma 1995.

⁹ M. SPINELLI, *La simbologia ecclesiologica di Pier Crisologo*, w: *Sangue e antropologia biblica nella patristica*, vol. I, red. F. VATTONI, Roma 1982, 547-562; B.W. PALARDY, *The Church and the Synagogue in the sermons of St. Peter Chrysologus*, Washington 1992.

¹⁰ B. KOCHANIEWICZ, *La Vergine Maria nei sermoni di san Pietro Crisologo*, Roma 1998; F. SOTTOCORNOLOLA, *Il contenuto mariano dei sermoni di Pietro Crisologo*, „Ravennatensia” 8(1977) 13-42; A. VICIANO, *Petrus Chrysologus*, „Marienlexikon”, vol. V, St. Ottilien 1993, 178-191.

szonemu podczas konsekracji biskupiej, w którym pojawia się aluzja do imienia Piotra¹⁸. Drugim źródłem, które potwierdzałoby wspomniane imię, jest zbiór kazań opublikowanych przez Feliksa - biskupa Rawenny na początku VIII wieku, którego autorstwo zostało przypisane sławnemu poprzednikowi na stolicy biskupiej¹⁹.

Z drugiej strony, imię Piotra przypisywane pierwszemu metropolie Rawenny nie jest takie oczywiste. Istnieje bowiem tradycja pochodząca z VI wieku, twierdząca, że autorem kazań jest niejaki Sewerian²⁰. Historycy nie potrafią wyjaśnić, dlaczego homilie Chryzologa zostały przypisane właśnie Sewerianowi. Według G. Lucchesi, imię to byłoby drugim imieniem Piotra - biskupa Rawenny²¹. Hipoteza ta nie jest przekonująca. Byłoby czymś niewytłumaczalnym, zauważa A. Olivar, gdyby zarówno biskup Feliks, jak i autor *Liber Pontificalis*, nie znali drugiego imienia Piotra²².

¹¹ J. SPEIGL, *Petrus Chrysologus über die Auferstehung der Toten*, w: *Jenseitsvorstellung in Antike und Christentum. Gedenkschrift für Alfred Stuiber*, Münster in W. 1982, 140-153.

¹² F. MICHALCIĆ, *Doctrina moralis Sancti Petri Chrysologi*, Roma 1969; M. SPINELLI, *Il ruolo sociale del digiuno in Pier Crisologo*, „*Vetera Christianorum*” 18(1981) 143-156.

¹³ E. PAGANOTTO, *L'apporto dei Sermoni di san Pietro Crisologo alla storia della cura pastorale a Ravenna nel secolo V*, Roma 1969; C. TRUZZI, *Linguaggio catechetico e proposta di vita cristiana nei sermoni „De sanctis” di Pietro Crisologo*, w: *Liturgia ed evangelizzazione nell'epoca dei Padri e nella Chiesa del Vaticano II. Studi in onore di E. Lodi*, Bologna 1996, 279-290.

¹⁴ F. SOTTOCORNO, *L'anno liturgico nei sermoni di Pietro Crisologo. Ricerca storico-critica sulla liturgia di Ravenna antica*, Cesena 1973; A. OLIVAR, A.M. ARGEMÌ, *La Eucaristia en la predicación de San Pedro Crisólogo*, „*La Ciencia Tomista*” 86(1959) 605-628; R. LADINO, *La iniciación cristiana en San Pedro Crisólogo de Ravenna*, Roma 1969; J. LEMARIÉ, *La liturgie de Ravenne au temps de Pierre Chrysologue et l'ancienne liturgie d'Aquilée*, „*Antichità Altoadriatiche*” 13(1978) 355-373.

¹⁵ A. HAHN, G. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*, Hildesheim 1962.

¹⁶ F. KATTENBUSCH, *Das Apostolische Symbol: sein geschichtlicher Sinn, seine ursprüngliche Stellung im Kultus und in der Theologie der Kirche*, t. 1, Hildesheim 1962.

¹⁷ R. LADINO, *La iniciación cristiana en san Pedro Crisólogo de Ravena*, Roma 1969.

¹⁸ *Hic uero, qui nobis hodie natus est, semper retia tetendit in mare; nemo ergo miretur, si pescatorem Petrus gestiuit habere collegam*. Sermo CLXXV, 6. CCL 24B, 1067; PL 52, 658.

¹⁹ A. OLIVAR, *Los sermones de san Pedro Crisologo*, Montserrat 1962, 46.

²⁰ Wystarczy wymienić list papieża Grzegorza I do Eulogiusza z Aleksandrii, kodeks Ambros. C 77 sup., czy kolekcję manuskryptów z Montecassino. Por. A. OLIVAR, *Los sermones de san Pedro Crisologo...*, 9-25.

²¹ G. LUCCHESI, *Stato degli studi sui santi dell'antica provincia Ravennate*, „*Ravenantensia*” I(1966-1967) 70.

²² TAMŻE.

Nie mniejsze problemy stwarza przydomek *Chrysologus* (*Złotosłowy*). Nie został on przypisany Biskupowi Rawenny przez jemu współczesnych, lecz został nadany przez późniejsze pokolenia. Nie pojawia się w kolekcji kazań opublikowanych przez biskupa Feliksa. Odnajdujemy go dopiero w pochodzącym z XI wieku *Liber Pontificalis*. Zdaniem R. Benericetti, przydomek ten utworzył Andrea Agnello - autor *Liber Pontificalis*²³.

Baldisserri zwrócił uwagę na pewne podobieństwo pomiędzy terminami: *Chrysostomus* i *Chrysologus*²⁴. Jak przypuszcza Baldisserri, nadanie nowego przydomka wynikało z ambicji Kościoła w Rawennie. Podobnie jak Konstantynopol miał swojego Chryzostoma, także Rawenna pragnęła mieć swojego Chryzologa²⁵.

1.2. *Curriculum vitae*

Jak już wspomniano powyżej, skąpe informacje, które posiadamy na temat Piotra Chryzologa, uniemożliwiają wyczerpujące przedstawienie biografii Biskupa Rawenny. Podstawowym źródłem danych na temat jego życia są właśnie kazania samego Piotra Chryzologa. Informacje tam zawarte są uważane przez współczesnych historyków za wiarygodne.

Drugim źródłem jest *Liber Pontificalis* Andrea Agnello, zredagowane w pierwszej połowie IX wieku²⁶. Niestety, dokument ten oprócz wiadomości o charakterze historycznym zawiera również sporo informacji o charakterze legendarnym, stąd informacje zaczerpnięte z tego źródła muszą być poddane ocenie krytycznej.

Większość historyków jest zgodna, że św. Piotr Chryzolog urodził się w Forum Cornelia (dzisiejsza Imola). Wiadomość ta została zawarta w homilii wygłoszonej przez złotosłowego kaznodzieję podczas konsekracji biskupa Projekta: *Wyznaję, że jestem winien cześć wszystkim Kościołom, lecz wobec Kościoła w Imola (Corneliensi ecclesiae) czuję się jeszcze bardziej zobligowany poprzez miłość. Korneliusz, mąż świętej pamięci, sławny za życia, wyróżniający się wszelkimi cnotami, znany wszystkim z wielkich dzieł, był mi ojcem. On mnie zrodził przez Ewangelię, sam będąc pobożny i święty sam mnie święcie wychowywał, a jako biskup konsekwował mnie do służby ołtarza. [...] Miłość tego imienia popycha mnie*

²³ R. BENERICETTI, *La cristologia di s. Pier Crisologo...*, 66.

²⁴ D.L. BALDISSERRI, *San Pier Crisologo arcivescovo di Ravenna. Studio critico*, Imola 1920, 84.

²⁵ TAMŻE.

²⁶ AGNELLO RAVENNATE, *Liber Pontificalis*, voll. I-II, Herder 1996.

do spełnienia pragnień Kościoła w Imola (*Corneliensi ecclesiae*) aby konsekrować jako biskupa tegoż Kościoła czcigodnego Projekta²⁷.

Chociaż słowa te nie wskazują *explicite* miejsca urodzenia biskupa Piotra, to jednak stwierdzają, że był on wychowywany i kształcony przez biskupa Korneliusza. *Zatem, jeśli Chryzolog był wychowywany przez tego biskupa* – rozumuje Baldisserrri – *należy sądzić, że również należał on do tego Kościoła, ponieważ jest czymś oczywistym, że żadna osoba należąca w starożytności do stanu duchownego nie mogła być wychowywana poza Kościołem, w którym się narodziła*²⁸.

Pochodzenie Chryzologa z Imola zdaje się potwierdzać również autor *Liber Pontificalis*, który zauważa, że Piotr był pierwszym biskupem Rawenny, który nie pochodził ze Wschodu²⁹.

Oprócz przedstawionych opinii pojawiają się również hipotezy, które podają w wątpliwość pochodzenie z Imola sławnego kaznodziei. Według S. Baldassarri, to współczesny Teodorykowi Piotr II, nie Chryzolog, pochodził z Imola, gdzie też zmarł w dniu 3 grudnia, nieokreślonego bliżej roku³⁰. Jego zdaniem, Chryzolog urodził się w Rawennie. Powyższą opinię podziela również G. Lucchesi, który uważa, że biskup Korneliusz był poprzednikiem Chryzologa na stolicy biskupiej w Rawennie³¹.

Powyższa hipoteza ujawnia swoją słabość. Wykaz biskupów Rawenny, dołączony do *Liber Pontificalis*, uznany przez współczesnych historyków za autentyczny, nie odnotowuje biskupa o imieniu Korneliusz³².

²⁷ *Omnibus quidem ecclesiis uenerationem me debere, debere me fidelissimam profiteor seruitutem, sed Corneliensi ecclesiae inseruire peculiarius ipsius nominis amore compellor. Cornelius namque memoriae beatissimae, uita clarus, cunctis uirtutum titulis ubique fulgens, operum magnitudine notus uniuersis, pater mihi fuit, ipse me per euangelium genuit, ipse pius piissime nutriuit, ipse sanctus sancta instituit seruitute, ipse pontifex sacris obtulit et consecrauit altaribus; et ideo mihi carum, colendum, mirabile Corneli nomen. Amor ergo cognominis me compellit Corneliensis ecclesiae desideris desideranter occurrere, et Proiectum uenerabilem uirum amabilis pontificem consecrare.* Sermo CLXV. CCL 24B, 1017; SPC 3, 252.

²⁸ D.L. BALDISSERRI, *San Pier Crisologo...*, 7.

²⁹ *unde pro suis eum eloquiis Chrisologum ecclesia uocauit, id est aureus sermocinator. Natione ex Corneliense territorio, nutritus et doctus a Cornelio illius sedis antistite; et pro sui nutritoris amore Petrus iste beatus, quod dudum Imolas praedictum uocabatur territorium, ab illo iam tempore Corneliense nominauit.* AGNELLO RAVENNATE, *Liber Pontificalis...*, vol. I, 230.

Petrus antistes XVII, sanctissimus uir, tenui corpore, procera statura, macilentus effigie, prolixam habens barbam. A tempore beati Apolenaris una cum isto viro omnes praedecessores sui Syrie fuerunt. AGNELLO RAVENNATE, *Liber Pontificalis...*, vol. I, 138. Zob. A. OLIVAR, *Pietro Crisologo*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, vol. X, 686.

³⁰ Zob. R. BENERICETTI, *La cristologia di s. Pier Crisologo...*, 55.

³¹ G. LUCCHESI, *Ancora sulla questione crisologhiana*, w: *Ravennatensia XI*, Cesena 1986, 106. Zob. R. BENERICETTI, *La cristologia di s. Pier Crisologo...*, 55.

³² R. BENERICETTI, *La cristologia di s. Pier Crisologo...*, 56.

W sytuacji niewystarczających informacji, opierając się na informacji zawartej w kazaniu 175, należy uznać Imola za miejsce urodzenia św. Piotra Chryzologa.

Podobne trudności napotykały przy próbie ustalenia daty jego narodzenia. Propozycja A. Olivara, który wskazuje na rok 380 jako prawdopodobny czas przyjścia na świat sławnego kaznodziei, jest dzisiaj powszechnie akceptowane³³.

Nieznany jest czas konsekracji biskupiej Piotra *Złotosłowego*. *Liber Pontificalis* przekazuje informację, że Piotr został konsekrowany na biskupa Rawenny przez papieża Sykstusa III, którego pontyfikat obejmował lata 432 i 440. Jednakże opinia historyków podważa prawdziwość tej informacji. List Teodoretę z Cyru, napisany w 431 do metropolii włoskich, wśród których została wymieniona Rawenna³⁴, ujawnia, że zanim Sykstus III został wybrany na papieża, Piotr był już biskupem Rawenny³⁵.

A. Olivar, biorąc pod uwagę datę śmierci biskupa Orso, poprzednika sławnego kaznodziei, doszedł do wniosku, że *Chryzolog był już biskupem w 429, jeśli nie w 426 lub w 424 roku*³⁶. Słowa pochwały, skierowane pod adresem cesarzowej, uczestniczącej w Eucharystii, pozwalają nam wysunąć kolejną hipotezę. Ponieważ Galia Placidia była cesarzową w latach 424-450, a Piotr Chryzolog w swoich kazaniach nie wymienia zmarłego w 423 roku jej męża Honoriusza, to fakt ten zdaje się potwierdzać hipotezę historyków, że Piotr mógł otrzymać godność biskupią przed rokiem 424³⁷. Podobną opinię wyraził F. Lanzoni, według którego Piotr został wybrany i konsekrowany na biskupa Rawenny pomiędzy 425 a 429 rokiem³⁸.

Trudności nastręcza ustalenie, od kiedy rozpoczął pełnić rolę metropolity. Według A. Olivara *wyduje się, że w kazaniu 136 Piotr przedstawia samego siebie jako zwykłego biskupa, natomiast w kazaniu 175 jawi się jako biskup metropolita*³⁹. Właśnie ostatnie kazanie, wygłoszone podczas konsekracji biskupa Marcelina dostarcza nam kolejnej waż-

³³ A. OLIVAR, *Los sermones de san Pedro Crisologo...*, 229; TENZE, *Pietro Crisologo...*, 685.

³⁴ TEODORET Z CYRU, *Epistola CXII*, PG 83, 1309. Zob. D.L. BALDISSERRI, *San Pier Crisologo...*, 19; A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 687.

³⁵ Zob. D.L. BALDISSERRI, *San Pier Crisologo...*, 21-22; A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 687.

³⁶ A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 687.

³⁷ Zob. R. BENERICETTI, *La cristologia di s. Pier Crisologo...*, 61-62.

³⁸ F. LANZONI, *Le diocesi d'Italia. Dalle origini al principio del secolo VII (=Studi e Testi 35)*, vol. II, Faenza 1927, 750.

³⁹ A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 686.

nej informacji. Kodeks Vat. Lat. 4952, pochodzący z XI wieku, opatruje powyższe kazania następującą notą: *Incipit sermo quando factus est Marcellinus episcopus Vinco hauentiae die kl. nouembrium*⁴⁰. Opierając się na przytoczonej informacji, Olivar oraz Lucchesi uważają, że konsekracja Marcellina dokonała się pierwszego listopada 431 roku⁴¹. Podobną opinię wyraził również R. Benericetti⁴². Niniejsza opinia pozwala nam twierdzić, że począwszy od konsekracji biskupa Marcelina, Piotr Chryzolog z całą pewnością pełnił funkcję metropolity.

Nie mamy wielu informacji na temat duszpasterskiej aktywności naszego biskupa. Kolekcja 183 kazań ukazuje Piotra jako pasterza troszczącego się o powierzonych mu wiernych. Kazanie 136 świadczy, że podczas swojego episkopatu odwiedził go biskup Akwilei, Adelfus. Ponadto wiemy, że Piotr Chryzolog i Galia Placidia przyjęli Germana, biskupa Auxerre, cieszącego się opinią świętości za swego ziemskiego życia, który zmarł w Rawennie. Ten fakt nie mógł umknąć uwadze historyków i rzeczywiście został odnotowany przez Konstantego z Lyonu, autora żywotu św. Germana⁴³.

W okresie kontrowersji dogmatycznych metropolita Rawenny otrzymał list napisany przez Eutychesa, który prawdopodobnie szukał opieki i wsparcia. Mimo że dokument zaginął, zachował się list Chryzologa, zredagowany na początku 449 r.⁴⁴, w którym metropolita daje piękne świadectwo swojej wierności biskupowi Rzymu⁴⁵.

Nie znamy roku śmierci biskupa Piotra. Pochodzący z 458 roku list papieża Leona Wielkiego do arcybiskupa Neona, następcy Piotra na stolicy biskupiej w Rawennie, pozwala wysnuć kilka hipotez co do czasu śmierci biskupa Rawenny⁴⁶. Opierając się na tej informacji, możemy ustalić, że śmierć Chryzologa mogła nastąpić pomiędzy 449 a 458 rokiem⁴⁷.

⁴⁰ TENZE, *La consagración del obispo Marcellino de Voghenza*, „Rivista di storia della Chiesa in Italia” 22(1968) 91.

⁴¹ G. LUCCHESI, *Stato attuale degli studi sui santi dell'antica provincia Ravennate*, w: *Ravennatensia I*, Cesena 1969, 69, przypis 11; A. OLIVAR, *La consagración del obispo Marcellino di Voghenza...*, 91.

⁴² R. BENERICETTI, *La cristologia di s. Pier Crisologo...*, 58.

⁴³ Zob. KONSTANTY Z LYONU, *Vita s. Germani*, SC 112.

⁴⁴ Zob. A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 688.

⁴⁵ *In omnibus autem hortamur te, frater honorabilis, ut his quae a beatissimo papa Romanae ciuitatis scripta sunt, oboedienter adtendas, quoniam beatus Petrus, qui in propria sede et uiuit et praesidet, praestat quaerentibus fidei ueritatem. Nos enim pro studio et fidei extra consensum Romanae ciuitatis episcopi causas audire non possumus. Epistula Petri episcopi Ravennensis ad Eutychem presbiterum scripta*, Acta Conciliorum Oecumenicorum, ed. E. SCHWARTZ, tomus alter, vol. III, pars prima, Bero-lini et Lipsiae 1935, 6.

⁴⁶ A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 688.

⁴⁷ TAMZE.

Natomiast w *Liber Pontificalis* możemy przeczytać, że *gdy zaczął panować Walentynian, w tym samym czasie zmarł św. Piotr*⁴⁸. Według A. Olivara, *Galla Placidia* zmarła 27 listopada 450 roku, i jeżeli przyjmiemy opinię Andrea Agnello w ścisłym tego słowa znaczeniu, *gdy mówi o „tych samych początkach” cesarstwa Walentyniana III, który pozostał jedyńm cesarzem Zachodu do śmierci swojej matki Galii, to Piotr prawdopodobnie umarł 3 grudnia 450 roku*⁴⁹. Natomiast G. Lucchesi uważa, że Chryzolog umarł 31 lipca pomiędzy 452 a 457 rokiem⁵⁰. Ciekawą informację podaje autor *Liber Pontificalis*, który informuje nas, że pod koniec swojego życia św. Piotr Chryzolog powrócił do Imola, gdzie umarł i został pochowany⁵¹.

Historycy nie są zgodni co do miejsca pochówku św. Piotra Chryzologa. Według G. Lucchesi i S. Baldassarri w Imola pochowano Piotra II, biskupa Rawenny na przełomie V i VI wieku, a nie św. Piotra Chryzologa⁵².

2. Kazania św. Piotra Chryzologa

Alejandro Olivar wyróżnił trzy zasadnicze okresy w historii kazań Piotra Chryzologa: przed-felicjański, felicjański oraz okres współczesny. Pierwszy z nich charakteryzuje się przypisaniem autorstwa homilii Severianowi. Tradycję tę reprezentuje trzydzieści dziewięć kazań naszego biskupa, zawartych w manuskrypcie Ambros. C 77 sup., pochodzącym z II połowy VI wieku, które zostały poprzedzone notą: „sermones sancti Severiani”⁵³. Podobne świadectwo znajdujemy w liście papieża Grzegorza Wielkiego do Eulogiusa z Aleksandrii, który przytacza fragment kazania 64 Piotra Chryzologa, przypisując je Sewerianowi z Gabbala⁵⁴. Nie jest prosto wyjaśnić powód przypisania wspomnianych homilii biskupowi z Gabbala. G. Lucchesi i F. Sottocornola przypuszczają, że biskup Rawenny – jak już było wspomniane - miał podwójne imię, które

⁴⁸ *Fuit enim in Valentiniani temporibus. Cum coepisset Valentinianus imperare, in ipso introitu imperii eius beatus iste Petrus vita expoliatus astra petiuit.* AGNELLO RAVENNATE, *Liber Pontificalis*, vol. I, 144. Zob. A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 688.

⁴⁹ A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 688.

⁵⁰ G. LUCCHESI, *Ancora sulla questione crisologhiana*, „Ravennatensia” 11(1981) 102.

⁵¹ AGNELLO RAVENNATE, *Liber Pontificalis*, vol. I, 244-250. Zob. A. OLIVAR, *Pietro Crisologo...*, 688.

⁵² G. LUCCHESI, *Ancora sulla questione crisologhiana*, „Ravennatensia” 11(1981) 106; R. BENERICETTI, *La cristologia di s. Pier Crisologo...*, 55.

⁵³ A. OLIVAR, *Los sermones de san Pedro Crisólogo...*, 12.

⁵⁴ TAMŽE, 9-10.

zostało wykorzystane w najstarszych zbiorach jego dzieł⁵⁵. Natomiast A. Olivar wyklucza taką możliwość⁵⁶.

Drugi okres w historii kazań wiąże się z kolekcją homilii opublikowaną w I połowie VIII wieku przez arcybiskupa Rawenny - Feliksa. Wspomniany zbiór, zawierający 176 kazań, został przypisany Piotrowi Chryzologowi. Kolekcja ta pojawia się w późniejszych manuskryptach pochodzących z XI, XII i XIII wieku.

Należy zauważyć, że o ile do VIII wieku kazania przypisywano Se-werianowi, o tyle, począwszy od edycji biskupa Feliksa, pojawia się imię Piotra Chryzologa jako autora wspomnianych homilii.

Kazania biskupa Rawenny cieszyły się wielką popularnością w następnych stuleciach. Wśród najważniejszych edycji należy wymienić wydanie Agapita Vicentino z 1534, edycję Dominici Mitae (Bologna 1643), wydanie Fray Martina de Castillo (Lyon 1676) oraz edycję Sebastiana Paoli (Venezia 1750)⁵⁷, która stała się podstawą dla wydania kazań zawartych w 52 tomie Patrologii Łacińskiej Migne'a⁵⁸.

W roku 1962 Alejandro Olivar opublikował studium na temat kazań Chryzologa, dołączając do istniejącego zbioru 15 nowych⁵⁹. Dzieło to stało się podstawą dla nowej edycji kazań Piotra Chryzologa. W latach 1975-1982 opublikowano trzy tomy *Corpus Cristianorum Saries Latina*, zawierające 183 kazania naszego kaznodziei (voll. 24, 24A i 24B)⁶⁰. Analiza krytyczna kazań pozwoliła A. Olivarovi uznać osiem z nich za nieautentyczne, wśród których sermo 119 uznano za homilię Chromacjusza z Aquilei, natomiast kazanie 149 zostało przypisane Se-werianowi z Gabbala. Do dotychczasowego zbioru dołączono piętnaście nowych kazań, których styl jest bardzo podobny do języka homilii Piotra Chryzologa⁶¹.

Wreszcie należy odnotować najnowsze wydanie dwujęzyczne wszystkich dzieł Piotra Chryzologa, przygotowane przez G. Biffi, G. Banterle,

⁵⁵ G. LUCCHESI, *Stato attuale degli studi sui santi dell'antica provincia Ravennate*, „Ravennatensia” I(1966-1967) 70; F. SOTTOCORNOLOLA, *L'anno liturgico nei sermoni di Pietro Crisologo*, Cesena 1973, 53, przypis 77.

⁵⁶ A. OLIVAR, *Los sermones de san Pedro Crisologo...*, 118.

⁵⁷ TAMŻE, 289. Na stronach 290-298, uczony benedyktyński prezentuje wszystkie edycje kazań Chryzologa.

⁵⁸ TAMŻE, 298.

⁵⁹ TENŻE, *Los sermones de san Pedro Crisólogo. Estudio critico*. Montserrat 1962.

⁶⁰ Sancti Petri Chrysologi *Collectio sermonum a Felice episcopo parata sermonibus extravagantibus adiectis* (cura et studio Alexandri Olivar). *Corpus Christianorum. Series Latina*, voll. XXIV, XXIVA, XXIVB (=CCL 24, 24A, 24B), Turnholti 1975-1982.

⁶¹ Sermones VII bis, LXII bis, LXXII bis, LXXII ter, LXXXV bis, LXXXV ter, XCIX bis, CXXX bis, CXL bis, CXL ter, CXLVIII bis, CLV bis, CLXXVII, CLXXVIII, CLXXIX.

R. Benericetti, C. Trudzi i G. Scimé⁶². Edycja ta, opierająca się na wydaniu A. Olivara, uwzględnia ostatnie wyniki badań.

3. *Credo* Kościoła w Rawennie

Kolekcja kazań Piotra Chryzologa zawiera między innymi 8 kazań posiadających komentarze do wyznania wiary. Kazania te zostały wygłoszone do katechumenów przygotowujących się do sakramentu chrztu św. Opierając się na wspomnianych homiliach, A. Hahn przedstawił *Credo* Kościoła w Rawennie⁶³. Należy zauważyć, że niemiecki badacz wykorzystał wenecką edycję kazań z 1750 roku. Opracowany przez niego Symbol z Rawenny przytacza między innymi *Enchiridion Symbolorum* H. Denzingera⁶⁴ oraz praca Johna Normalna Kelly⁶⁵. Niestety, należy zaznaczyć, że z powodu wykorzystania starego wydania kazań *Credo* zawarte w kazaniach Piotra Chryzologa ukazuje się jako niedokładne, zawierające spore braki⁶⁶. Tę formę symbolu przyjmuje w swoich badaniach historycznych F. Kattenbusch, który, analizując Symbol wiary z Rawenny, koncentruje się na dwóch prawdach wiary: *in vitam aeternam* oraz *in carnis resurrectionem*⁶⁷. Dlatego też autor niniejszego artykułu zdecydował się na dokonanie nowej rekonstrukcji *Credo* z Rawenny w oparciu o najnowszą edycję krytyczną kazań Chryzologa.

*Credo in Deum Patrem omnipotentem*⁶⁸.

*Et in Christum Iesum, filium eius unicum, Dominum nostrum*⁶⁹.

⁶² SAN PIETRO CRISOLOGO, *Sermoni*, voll. I-III, (=SPC 1-3). Biblioteca Ambrosiana-Città Nuova Editrice, Milano-Roma 1996-1997.

⁶³ A. HAHN, G. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*, Hildesheim 1962, 41-42.

⁶⁴ H. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum*, red. P. HÜNERMANN, Bologna 1996, nr 15.

⁶⁵ J.N. KELLY, *I simboli di fede della chiesa antica. Nascita, evoluzione, uso del Credo*, Napoli 1987, 171-172.

⁶⁶ Na przykład według Hahna w kazaniu 57 Chryzologa możemy spotkać zwrot: „sanctam ecclesiam catholicam”, którego nie odnotowuje współczesne, krytyczne wydanie. Innym przykładem może być formuła: „carnis resurrectionem”, która w jednym z kazań przyjmuje formę „resurrectionem mortuorum”. Również tego typu wariant nie został dostrzeżony przez A. Hahna.

⁶⁷ F. KATTENBUSCH, *Das Apostolische Symbol: seine Entstehung, sein geschichtlicher Sinn, seine ursprünglicher Stellung im Kultus und in der Theologie der Kirche*, Hildesheim 1962, 101.

⁶⁸ Sermo LVII, 3. CCL 24, 319, SCP 1, 384; sermo LVIII, 3. CCL 24, 326, SPC 1, 390; sermo LIX, 3. CCL 24, 331, SPC 1, 396; sermo LX, 3. CCL 24, 336, SPC 1, 402; sermo LXI, 3. CCL 24, 342, SPC 1, 410; sermo LXII, 8. CCL 24, 349, SCP 1, 420; sermo 62 bis, 1. CCL 24, 354, SPC 1, 426.

⁶⁹ Sermo LVII, 5. CCL 24, 320, SCP 1, 384; sermo LVIII, 4. CCL 24, 327, SPC 1, 392 (wersja: „in Christum Iesum unicum dominum nostrum”); sermo LIX, 5-6. CCL 24,

*Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine*⁷⁰.
*Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus*⁷¹.
*Tertia die surrexit a mortuis*⁷².
*Ascendit in caelum*⁷³.
*Sedet ad dexteram Patris*⁷⁴.
*Inde venturus iudicare vivos et mortuos*⁷⁵.
*Credo in Spiritum Sanctum*⁷⁶.
*Sanctam ecclesiam*⁷⁷.

331-332, SPC 1, 398 (wersja: „et in Christum Iesum”); sermo LX, 5. CCL 24, 337, SPC 1, 404 (wersja: „et in Iesum Christum filium eius unicum, dominum nostrum”). Sermo LXI, 4. CCL 24, 342, SPC 1, 412; sermo LXII, 8. CCL 24, 349, SPC 1, 420; sermo LXII bis, 2-3. CCL 24, 354, SPC 1, 426 (wersja: „et in Iesum Christum, filium eius unicum dominum nostrum”).

⁷⁰ Sermo LVII, 6. CCL 24, 321, SPC 1, 386; sermo LVIII, 5. CCL 24, 327, SPC 1, 392; sermo LIX, 7. CCL 24, 332, SPC 1, 398; sermo LX, 7. CCL 24, 338, SPC 1, 406; sermo LXI, 5. CCL 24, 343, SPC 1, 412; sermo LXII, 8. CCL 24, 349, SPC 1, 420; sermo LXII bis, 4. CCL 24, 354, SPC 1, 426.

⁷¹ Sermo LVII, 7. CCL 24, 321, SPC 1, 386; sermo LVIII, 6. CCL 24, 327, SPC 1, 392; sermo LIX, 8. CCL 24, 332, SPC 1, 398; sermo LX, 8. CCL 24, 338, SPC 1, 406; sermo LXI, 6. CCL 24, 343, SPC 1, 412; sermo LXII, 9. CCL 24, 350, SPC 1, 422; sermo LXII bis, 5. CCL 24, 354, SPC 1, 426.

⁷² Sermo LVII, 8. CCL 24, 322, SCP 1, 386; sermo LVIII, 7. CCL 24, 328, SPC 1, 392 (wersja: „tertia die resurrexit”); sermo LIX, 9. CCL 24, 333, SPC 1, 398 (wersja: „tertia die surrexit”); sermo LXI, 6. CCL 24, 343, SPC 1, 412 (wariant „tertia die resurrexit”); sermo LXII, 10. CCL 24, 351, SPC 1, 424 (wariant „tertio (sic!) die resurrexit”); sermo LXII bis, 6. CCL 24, 355, SPC 1, 426. (wariant „tertia die resurrexit vivus a mortuis”).

⁷³ Sermo LVII, 9. CCL 24, 322, SPC 1, 386; sermo LVIII, 8. CCL 24, 328, SPC 1, 392 (wersja: „ascendit in caelos”); sermo LIX, 10. CCL 24, 333, SPC 1, 398 (wersja: „ascendit in caelos”); sermo LXI, 8. CCL 24, 343, SPC 1, 412 (wersja: „ascendit in caelos”); sermo LXII, 11. CCL 24, 351, SPC 1, 424 (wersja: „ascendit in caelos”); sermo LXII bis, 7. CCL 24, 355, SPC 1, 426 (wersja: „ascendit in caelum”).

⁷⁴ Sermo LVII, 10. CCL 24, 322, SPC 1, 386; sermo LVIII, 9. CCL 24, 328, SPC 1, 392; sermo LIX, 11. CCL 24, 333, SPC 1, 398; sermo LX, 11. CCL 24, 339, SPC 1, 406; sermo LXI, 9. CCL 24, 343, SPC 1, 412; sermo LXII, 12. CCL 24, 351, SPC 1, 424; sermo LXII bis, 8. CCL 24, 355, SPC 1, 426.

⁷⁵ Sermo LVII, 11. CCL 24, 322, SPC 1, 388; sermo LVIII, 10. CCL 24, 328, SPC 1, 392 (wersja: „inde venturus est iudicare vivos et mortuos”); sermo LIX, 12. CCL 24, 333, SPC 1, 400; sermo LX, 12. CCL 24, 339, SPC 1, 406 (wersja: „inde est venturus iudicare vivos et mortuos”); sermo LXI, 11. CCL 24, 343, SPC 1, 414; sermo LXII, 13. CCL 24, 351, SPC 1, 424; sermo LXII bis, 9. CCL 24, 355, SPC 1, 426.

⁷⁶ Sermo LVII, 12. CCL 24, 323, SPC 1, 388; sermo LVIII, 11. CCL 24, 328, SPC 1, 392 (wersja: „Credo in Sanctum Spiritum”); sermo LIX, 13. CCL 24, 333, SPC 1, 400 (wersja: „Credo in Sanctum Spiritum”); sermo LX, 13. CCL 24, 339, SPC 1, 408; sermo LXI, 11. CCL 24, 344, SPC 1, 414; sermo LXII, 14. CCL 24, 351, SPC 1, 424 (wersja: „Credo in Sanctum Spiritum”); sermo LXII bis, 10. CCL 24, 355, SPC 1, 426 (wersja: „Credo in Sanctum Spirtum”).

⁷⁷ Sermo LVII, 13. CCL 24, 323, SPC 1, 388; sermo LVIII, 12. CCL 24, 328, SPC 1, 392 (wersja: „et sanctam ecclesiam”); sermo LIX, 14. CCL 24, 333, SPC 1, 400 (wersja: „et sanctam ecclesiam”); sermo LX, 14. CCL 24, 340, SPC 1, 408; sermo LXI, 12. CCL 24, SPC 1, 414 (wersja: „in sanctam ecclesiam”); sermo LXII, 15. CCL 24, 351, SPC 1, 424 (wersja: „in sanctam ecclesiam”); sermo LXII bis, 11. CCL 24, 355, SPC 1, 426.

*Et in remissionem peccatorum*⁷⁸.
*Carnis resurrectionem*⁷⁹.
*Vitam aeternam*⁸⁰.

Analiza kazań Piotra Chryzologa ujawnia sporo rozbieżności w wersjach wyznania wiary Kościoła w Rawennie. Niektóre z nich biorą się stąd, że biskup Rawenny komentował *Credo* spontanicznie. Dlatego niekiedy można dostrzec zmieniony porządek słów (np. *Credo in Sanctum Spiritum* - zamiast *Credo in Spiritum Sanctum*) bądź dodane lub pominięte drobne wyrażenia (*et sanctam Ecclesiam, et in sanctam Ecclesiam*, albo *inde venturus iudicare vivos et mortuos* zamiast *inde venturus est iudicare vivos et mortuos*).

Naszą uwagę przykuwają jednak formuły zawierające odmienne wyrażenia (w miejsce *tertia die surrexit* pojawia się *tertia die resurrexit vivus a mortuis*, zamiast *carnis resurrectionem* mamy *resurrectionem mortuorum*).

Credo Kościoła w Rawennie staje się bardziej zrozumiałe w świetle znakomitego studium John N. Kelly'ego⁸¹. Autor ten, badając pierwszy artykuł *Credo*, zauważył, że o ile Symbole wiary na Zachodzie zawierały formułę: *wierzę w Boga Ojca Wszchemogącego*, o tyle Symbole wschodniej proveniencji podkreślały wiarę w jednego Boga (*Wierzę w jednego Boga*)⁸². Zatem formuła *Credo* z Rawenny, rozpoczynająca się w taki właśnie sposób, podkreśla, że mamy do czynienia z zachodnim Symbolem wiary. Jak zaznacza Kelly, sformułowanie: *Wierzę w Boga Ojca Wszchemogącego* stara się określić tajemnicę Boga⁸³. Podobne sformułowania pojawiają się w pismach pierwszych Ojców Kościoła: św. Ireneusza, św. Klemensa z Aleksandrii i św. Hipolita⁸⁴. Akcent położony na jedyność

⁷⁸ Sermo LVII, 14. CCL 24, 323, SPC 1, 388; sermo LVIII, 13. CCL 24, 328, SPC 1, 392; sermo LIX, 15. CCL 24, 334, SPC 1, 400; sermo LX, 15. CCL 24, 340, SPC 1, 408; sermo LXI, 13. CCL 24, 344, SPC 1, 414; sermo LXII, 16. CCL 24, 351, SPC 1, 424; sermo LXII bis, 12. CCL 24, 355, SPC 1, 426.

⁷⁹ Sermo LVII, 15. CCL 24, 323, SPC 1, 388; sermo LVIII, 14. CCL 24, 328, SPC 1, 394; sermo LIX, 16. CCL 24, 334, SPC 1, 400 (wersja: „in resurrectionem mortuorum”); sermo LX, 16. CCL 24, 340, SPC 1, 408; sermo LXI, 13. CCL 24, 344, SPC 1, 414; sermo LXII, 17. CCL 24, 351, SPC 1, 424; sermo LXII bis, 13. CCL 24, 355, SPC 1, 428.

⁸⁰ Sermo LVII, 15. CCL 24, 323, SPC 1, 388; sermo LVIII, 15. CCL 24, 328, SPC 1, 394; sermo LIX, 17. CCL 24, 354, SPC 1, 400; sermo LX, 17. CCL 24, 340, SPC 1, 408; sermo LXI nie posiada zakończenia „vitam aeternam”; sermo LXII, 18. CCL 24, 352, SPC 1, 424; sermo 62bis, 14. CCL 24, 355, SPC 1, 428.

⁸¹ J.N. KELLY, *I simboli di fede della chiesa antica. Nascita, evoluzione, uso del Credo*, Napoli 1987.

⁸² TAMŻE, 129-130.

⁸³ TAMŻE, 130.

⁸⁴ Zob. TAMŻE, 131.

i wszechmoc Boga wynikał z kontrowersji antygnostyckiej. Potwierdza to autor *Adversus haereses*, który zauważył: *Albo powinien być jeden Bóg, który zawiera wszystko, który stworzył wszechświat według swojej woli; albo winno być wielu nieokreślonych stworzycieli lub bogów, lecz nikt z nich nie będzie Bogiem. Ponieważ każdy z nich będzie posiadał pewne braki wobec pozostałych, określenie „wszechmogący” zniknie*⁸⁵.

Jak zauważa Kelly, wyrażenie należące do drugiego artykułu Credo: *et in Christum Jesum* pojawia się w *Traditio* św. Hipolita, u Tertuliana, w Symbolach wiary Rufina z Akwilei⁸⁶. Należy podkreślić, że w pozostałych Symbolach wiary pojawia się sformułowanie: *et in Jesum Christum*. Obecność wyżej wymienionej wersji w kazaniach św. Piotra Chryzologa świadczy o wpływie antycznego Credo rzymskiego na Symbol wiary Kościoła w Rawennie⁸⁷.

Określenie *Filium eius unicum* pojawia się między innymi w jednym z listów św. Ignacego z Antiochii oraz w *Dialogu z Tryfonem* św. Justyna⁸⁸. Formuła jest powiązana z kontrowersją anty-gnostycką. O ile bowiem Walentynianie usiłowali dokonać podziału pomiędzy Jednorodzone Słowem a Osobą historyczną Jezusa, o tyle św. Ireneusz podkreślał, że *monogenes* musi być tożsamy ze Słowem⁸⁹.

W wyrażeniu *Filium eius et Dominum nostrum* człon pierwszy podkreśla Bóstwo Chrystusa i jest w najstarszych wyznaniach wiary⁹⁰.

Jak zauważa Kelly, formuła *natus de Spiritu Sancto et Maria Virgine* jest ściśle związana z rzymską tradycją teologiczną (*Traditio* św. Hipolita)⁹¹. Zdaniem amerykańskiego uczonego, *wyrażenie Jednorodzony, (monogenes) implikowało element metahistoryczny w Osobie Syna Maryi*⁹². Ponadto zauważa, że istnieje jakaś analogia pomiędzy niniejszym fragmentem Credo a Łk 1, 35⁹³.

Rola Ducha Świętego w momencie wcielenia była początkowo rozumiana przez Ojców Kościoła w następujący sposób: *to, co przyjęło ludzką naturę w łonie Dziewicy Maryi, było Bożym duchem*⁹⁴. Tego typu interpretację zawierają pisma Ireneusza, Tertuliana i Hipolita. Duch Boży wspomniany w Łk 1, 35 był identyfikowany z Logosem⁹⁵.

⁸⁵ IRENEUSZ Z LYONU, *Adversus haereses* 2; I, 5. PG 7, 712.

⁸⁶ J.N. KELLY, *I simboli di fede della chiesa antica...*, 137.

⁸⁷ TAMŻE.

⁸⁸ TAMŻE, 139.

⁸⁹ TAMŻE, 140.

⁹⁰ TAMŻE, 141.

⁹¹ TAMŻE, 145.

⁹² TAMŻE.

⁹³ TAMŻE.

⁹⁴ TAMŻE, 146.

⁹⁵ TAMŻE.

4. *Credo* Kościoła w Rawennie a inne Symbole wiary

Jak zauważa J.N. Kelly, istnieje grupa Symboli wiary wywodząca się z antycznego *Credo* Kościoła rzymskiego. Analizując pisma Ojców Kościoła, można zrekonstruować *Credo* czterech Kościołów włoskich z końca IV i połowy V wieku. Pisma św. Ambrożego pozwalają nam na rekonstrukcję Symbolu Kościoła w Mediolanie pod koniec IV wieku. Pisma Ruina z Akwilei ukazują *Credo* Kościoła w Akwilei na przełomie IV i V wieku. Kazania św. Piotra Chryzologa pozwalają na rekonstrukcję *Credo* Kościoła w Rawennie, natomiast jedna z homilii św. Maksyma ukazuje *Credo* Kościoła w Turynie⁹⁶. Zdaniem Kelly'ego, jest oczywiste, że pomimo iż wspomniane wyznania wiary zostały zachowane w pismach autorów z IV-V wieku, to jednak są one znacznie starsze⁹⁷.

<i>Credo z Mediolanu</i>	<i>Credo z Akwilei</i>	<i>Credo z Rawenny</i>	<i>Credo z Turynu</i>
Credo in Deum Patrem omnipotentem	Credo in Deo Patre omnipotente invisibili et impassibili	Credo in Deum Patrem omnipotentem	Credo in Deum Patrem omnipotentem
Et in Iesum Christum, filium eius unicum, dominum nostrum	Et in Christo Iesu, unico filio eius, domino nostro	Et in Christum Iesum, filium eius unicum, dominum nostrum	Et in Iesum Christum filium eius unicum, dominum nostrum
Qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine	Qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria virgine	Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine	Qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria virgine
sub Pontio Pilato passus et sepultus	crucifixus sub Pontio Pilato et sepultus	qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus	qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus

⁹⁶ TAMŻE, 170-171.

⁹⁷ TAMŻE, 170.

Tertia die resurrexit a mortuis	Descendit ad inferna , tertia die resurrexit a mortuis	Tertia die resurrexit	Tertia die resurrexit a mortuis
Ascendit in caelum	Ascendit ad caelos	Ascendit in caelos	Ascendit in caelum
Sedet ad dexteram Patris	Sedet ad dexteram Patris	Sedet ad dexteram PATris'	Sedet ad dexteram Patris
Inde venturus est iudicare vivos et mortuos	Inde venturus est iudicare vivos et mortuos	Inde venturus est iudicare vivos et mortuos	Inde venturus iudicare vivos set mortuos
Et in Spiritum sanctum	Et in Spiritu sancto	Et in Spiritum sanctum	Et in Spiritum sanctum
Sanctam ecclesiam	Sanctam ecclesiam	Sanctam ecclesiam	Sanctam ecclesiam
Remissionem peccatorum	Remissionem peccatorum	Remissionem peccatorum	Remissionem peccatorum
Carnis resurrectionem	Huius carnis resurrectionem	Carnis resurrectionem	Carnis resurrectionem
		Vitam eternam	

Porównanie Symboli wiary z czterech Kościołów włoskich ukazuje nie tylko wielkie podobieństwa, lecz także różnice. *Credo* z Akwilei podkreśla, że Bóg jest niewidzialny i niecierpięliwy. To samo *Credo* ma wzmiankę o zstąpieniu Chrystusa do piekieł. Natomiast *Credo* z Rawenny jako jedyne wyznaje nadzieję na życie wieczne. Innym szczegółem tegoż Symbolu wiary jest różnica jawiąca się w przyimku: *Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine*, podczas gdy wszystkie pozostałe notują *ex Maria Virgine*.

5. Symbol wiary czy symbole wiary Kościoła w Rawennie?

Dostrzeżone podczas rekonstrukcji warianty *Credo* z Rawenny pozwalają na dokonanie ich zestawienia. Okazuje się, że najbardziej od wspólnej wersji odbiegają kazania 59, 60 oraz 62bis.

<i>Credo z Rawenny</i>	<i>Credo wg sermo 59</i>	<i>Credo wg sermo 60</i>	<i>Credo wg sermo 62bis</i>
Credo in Deum Patrem omnipotentem	Credo in Deum Patrem omnipotentem	Credo in Deum Patrem omnipotentem	Credo in Deum Patrem omnipotentem
et in Christum Iesum, filium eius unicum, Dominum nostrum	et in Christum Iesum, filium eius unicum, Dominum nostrum	et in Iesum Christum filium eius unicum, dominum nostrum	Et in Iesum Christum, filium eius unicum, Dominum nostrum
Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine	Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine	Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine	Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine
Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus	Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus	Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus	Qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus
Tertia die surrexit a mortuis	tertia die surrexit	Tertia die surrexit a mortuis	tertia die r esurrexit vivus a mortuis
Ascendit in caelum	ascendit in caelos	Ascendit in caelum	Ascendit in caelum
Sedet ad dexteram Patris	Sedet ad dexteram Patris	Sedet ad dexteram Patris	Sedet ad dexteram Patris
Inde venturus iudicare vivos et mortuos	Inde venturus iudicare vivos et mortuos	Inde est venturus iudicare vivos et mortuos	Inde venturus iudicare vivos et mortuos
Credo in Spiritum Sanctum	Credo in Sanctum Spiritum	Credo in Spiritum Sanctum	Credo in Sanctum Spiritum
Sanctam ecclesiam	et in sanctam ecclesiam	Sanctam ecclesiam	Sanctam ecclesiam
et in remissionem peccatorum	et in remissionem peccatorum	et in remissionem peccatorum	et in remissionem peccatorum
Carnis resurrectionem	in resurrectionem mortuorum	Carnis resurrectionem	Carnis resurrectionem
Vitam aeternam	Vitam aeternam	Vitam aeternam	Vitam aeternam

Jak można zauważyć, kazanie 59 Chryzologa zawiera tyle wariantów, że różni się bardziej od *Credo* z Rawenny niż Symbol z Mediolanu czy Turynu. Trudno odpowiedzieć na pytanie, dlaczego kazanie zaliczane do autentycznych homilii biskupa Piotra ma tak wiele rozbieżności. Wydaje się niemożliwym, aby biskup Rawenny, który znając *Credo*, podczas głoszenia wprowadzał aż tak wiele różnych wyrażen i formuł. W tym kontekście nasuwa się pytanie: może autorstwo sermo 59 należałoby przypisać nie Piotrowi Chryzologowi, lecz innemu kaznodziei? Podobne wątpliwości nasuwają się wobec kazań 60 i 62 bis. Jeżeli, zdaniem Kelly'ego, formuła *Credo in Christum Jesum*, pojawiająca się w większości kazań Chryzologa, jest świadectwem wpływu antycznego *Credo* rzymskiego, to formuła pojawiająca się w dwóch wspomnianych kazaniach (*et in Jesum Christum*) zdaje się podawać w wątpliwość ich autentyczność. Biorąc pod uwagę fakt, że pierwszy zbiór kazań wspomnianego Ojca Kościoła pojawił się dopiero w VIII wieku, za sprawą biskupa Feliksa, a dokonana przez A. Olivara analiza pozwoliła uznać niektóre z nich za nieautentyczne, nie można wykluczyć, że do tej grupy należałoby włączyć również wspomniane kazania. Hipotezę tę należy jednak udowodnić. Ponieważ zadanie to przekracza ramy niniejszego opracowania, dlatego sygnalizując je, mamy nadzieję, że w przyszłości badacze zajmą się między innymi i tą kwestią.

6. *Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine* w komentarzu św. Piotra Chryzologa

Analiza komentarzy Piotra Chryzologa do formuły odnoszącej się do wyznania wiary, zawartych w kazaniach 57-62bis, pozwoliła dostrzec następujące tematy poruszone przez Kaznodzieję.

6.1. Tajemnica

Biskup Rawenny podkreśla, że dziewicze narodzenie Chrystusa jest tajemnicą. Obecność i aktywność Ducha Świętego sprawia, że wydarzenie to jest jedynym w swoim rodzaju. Ponieważ przyjsie na świat Chrystusa opiera się na Bożej mocy, w związku z tym przekracza ono prawa natury⁹⁸. Dlatego należy uznać, że Chrystus urodził się, natomiast trzeba zamilknąć, w jaki sposób przyszedł na świat. Tego, co zostało przed człowiekiem zakryte, nie jest on w stanie zgłębić swoim umysłem⁹⁹.

⁹⁸ Sermo LXI, 5. CCL 24, 343, SPC 1, 412.

⁹⁹ TAMŻE.

Z tego właśnie względu świat nie jest w stanie pojąć jedynych tego typu narodzin¹⁰⁰. Jedynie poprzez wiarę mamy przystęp do tej tajemnicy¹⁰¹.

6.2. Boski charakter narodzenia Chrystusa

Charakterystyczną cechą komentarzy św. Piotra Chryzologa jest nieustanne podkreślanie Bóstwa Chrystusa. Dziewicze poczęcie i porodzenie Chrystusa stają się argumentami mającymi umocnić wiarę katechumców w Bóstwo Jezusa z Nazaretu. Jak zauważa w kazaniu 59, ponieważ Maryja nie miała żadnego kontaktu z mężczyzną, a sprawcą dziewiczego porodzenia był Duch Święty, dlatego owocem takich narodzin może być tylko i wyłącznie Bóg¹⁰². Autor kazań wskazuje epifanię Bóstwa podczas narodzin Chrystusa: *tam, gdzie Duch rodzi, Dziewica wydaje na świat, spełnia się wszystko to, co jest Boże, nie ma nic ludzkiego*¹⁰³.

W interesujący sposób Chryzolog udowadnia Bóstwo Chrystusa, odwołując się do dwóch fragmentów Janowej Ewangelii. W kazaniu 60 zestawia formułę *Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria virgine* z następującymi tekstami: *to, co się z Ducha narodziło, jest duchem* (J 3, 6), *ponieważ Bóg jest duchem* (J 4, 24).

Wydaje się, że częste podkreślanie Boskiej natury Chrystusa miało duszpastersko-apologetyczny charakter. Piotr Chryzolog, jako pasterz Rawenny, pragnął uchronić wiernych od niebezpieczeństwa herezji. W jednym ze swoich kazań odnosi się do niewymienionej z imienia herezji, nawołując innowierców, aby uznali przyjście na świat Boga w dziewiczym ciele, by nie redukowali tajemnicy do zwykłego porodu, wspólnego wszystkim ludziom¹⁰⁴.

6.3. Zbawczy wymiar narodzenia Chrystusa

Komentarze formuły *et natus est de Spiritu Sancto* zwracają uwagę na nowy sposób narodzin Chrystusa oraz na zbawczy wymiar tego wydarzenia. Chrystus przyszedł na świat po to, aby zmienić porządek narodzin. Chrystus stał się dla człowieka nowym narodzeniem w życiu¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Sermo LXII bis, 4. CCL 24, 354, SPC 1, 426.

¹⁰¹ TAMŻE.

¹⁰² Sermo LIX, 7. CCL 24, 332, SPC 1, 398.

¹⁰³ *Ubi Spiritus generat, Virgo parturit, totum divinum geritur, nil humanum.* Sermo LVII, 6. CCL 24, 321, SPC 1, 386.

¹⁰⁴ Sermo LX, 7. CCL 24, 338, SPC 1, 406.

¹⁰⁵ *Item et aliter tibi nascitur Christus, onec tibi homo nascendi ordinem mutet, ut tibi sit novuus ortus in vita, cui vetustus semper in morte manebat occasus.* Sermo LVII, 6. CCL 24, 321, SPC 1, 386.

Dzięki analogii antytetycznej, biskup Rawenny łączy tajemnicę stworzenia człowieka z tajemnicą jego odrodzenia. Podobnie jak Adam zasnął, aby z jego żebra można było uformować niewiastę, w przypadku przyjścia Chrystusa na świat Maryja pozostaje zdumiona, ponieważ z dziewicy odnawia się mężczyzna¹⁰⁶. Przyjście Chrystusa na świat zmienia prawa natury, jest nowym stworzeniem¹⁰⁷. Słowo stało się ciałem, aby człowiek mógł przekształcić się w Boga¹⁰⁸.

6.4. Dziewiczy charakter macierzyństwa Maryi

Chryzolog podkreśla też wiarę Maryi, która uwierzyła, że tylko dzięki Bożej mocy stanie się matką, pozostając dziewicą¹⁰⁹. Ta sama idea dziewiczego macierzyństwa jest zawarta w kazaniu 59. Ponieważ Maryja nosiła w dziewiczym łonie Boga samego, dlatego otrzymała honor matki, nie tracąc chwały dziewictwa¹¹⁰. Zwraca uwagę na trwałe dziewictwo Maryi. Służebnica Pańska nie tylko nie utraciła dziewictwa w momencie poczęcia i porodzenia Chrystusa, lecz pozostała dziewicą po Jego narodzeniu¹¹¹.

Analiza komentarzy Piotra Chryzologa do formuły wyznania wiary pozwala zauważyć, że kaznodzieja ogranicza się do prostych wyjaśnień. Wszak są one adresowane do katechumenów przygotowujących się do chrztu. Wskazuje na podstawowe kwestie: narodziny Chrystusa są tajemnicą, do której mamy przystęp dzięki wierze. Podkreśla Bóstwo Chrystusa, zbawczy aspekt tajemnicy wcielenia, oraz dziewicze macierzyństwo Maryi. Interesującym jest fakt, że Chryzolog koncentruje się na osobach Chrystusa i Maryi, natomiast nie została uwypuklona rola Ducha Świętego w tajemnicy wcielenia.

7. Zakończenie

Dokonana analiza zbioru kazań, w których Piotr Chryzolog komentuje Symbol wiary (*sermones 56-62bis*), pozwala nie tylko zrekonstruować *Credo*, które wyznawali wierni w Rawennie, lecz również ukazu-

¹⁰⁶ Sermo LVII, 6. CCL 24, 321, SPC 1, 386.

¹⁰⁷ TAMŻE.

¹⁰⁸ *quaemadmodum fit Verbum caro, Deus homo, homo transfertur in Deum*. Sermo LXII, 8. CCL 24, 349, SPC 1, 422.

¹⁰⁹ Sermo LVIII, 5. CCL 24, 327, SPC 1, 392.

¹¹⁰ *Deum mulier virgineo portabat in tempo, hinc est quo et adquisivit honorem Maris, et virginitatis gloriam non amisit*. Sermo LIX, 7. CCL 24, 332, SPC 1, 7.

¹¹¹ Sermo LXII, 8. CCL 24, 349, SPC 1, 422.

je różnorodność wariantów, które dają podstawy na wysnucie wniosku, że nie wszystkie kazania na temat wyznania wiary zostały wygłoszone przez biskupa zwanego przez potomnych Złotosłowym.

Analiza komentarzy formuły Symbolu: *et incarnatus est de Spiritu Sancto et Maria Virgine* pozwala stwierdzić, że metropolita Rawenny bronił Bóstwa Chrystusa. Ten wątek apologetyczny przewija się przez wszystkie kazania Chryzologa. Ponadto wskazywał na zbawczy wymiar tajemnicy Wcielenia. Maryja, uczestnicząca w tej tajemnicy, jest podziwiana ze względu na swoją wiarę, na trwałe dziewictwo oraz na dziewicze macierzyństwo.

Kolejną charakterystyką tych komentarzy jest niewystarczające wyjaśnienie roli Ducha Świętego. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że wspomniane komentarze były skierowane do katechumenów przygotowujących się do przyjęcia chrztu św., należy podkreślić teologiczną głębię dyskursu, który łączy się z prostotą i jasnością wykładu.

O. dr hab. Bogusław Kochaniewicz OP
Pontificia Università san Tommaso d'Aquino „Angelicum”

Largo Angelicum 1
00184 Roma
Italia

Qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine nei commenti del Simbolo di fede di san Pietro Crisologo

(Riassunto)

L'autore prende in esame il contenuto mariano dei commenti di san Pietro Crisologo che riguardano la frase dal Simbolo di fede: *Qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine*.

l'articolo è stato strutturato in questo modo: 1) La vita di san Pietro Crisologo; 2) Le prediche; 3) Il *Credo* della Chiesa di Ravenna; 4) Il confronto con i altri simboli di fede; 5) Il contenuto teologico della frase *Qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine* (il Mistero, il carattere divino della nascita del Cristo, la dimensione salvifica della nascita del Cristo, la maternità verginale di Maria).